

Филончук З.В.

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДІЯЛЬНОСТІ
В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статті проаналізовані та обобщені підходи к підготовці учителів географії к професійній діяльності в умовах профільної школи. Розкрито сутність понять «профільна школа», «профільне навчання», «професійна компетентність учителя». Визначено необхідність діагностики мотиваційної готовності учителів географії к роботі в профільних класах.

Обоснована необхідність оновлення організації та змісту підвищення кваліфікації учителів географії в системі післядипломного педагогічного освіти. Визначені завдання науково-методических служб по підготовці учителів географії к роботі в умовах профільної школи.

Ключеві слова: профільна школа, профільне навчання, професійна компетентність учителя, профільне географічне освітання, підготовка учителів географії.

Filonchuk Z.V.

PREPARATION OF TEACHERS OF GEOGRAPHY FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN
CONDITIONS OF SPECIALIZED SCHOOL

The article analyzes and summarizes methods for preparation of teachers of geography for their professional activity in conditions of specialized school. The article explains the meanings of the concepts «specialized school», «specialized studying», «professional competence of teacher». The necessity of diagnosis of motivational readiness of teachers of geography in specialized classes is also defined in this article.

The article proves the necessity of changes in organization and content of improving the qualification of teachers of geography in their next pedagogical education by the way of introducing of special course «Specialized studying of geography at school» and by the way of bringing new themes to the lecture and seminar material. The article says about importance of geography for pupils socialization through their personal understanding of geographical material, for planning of future professional activity and forming of active point of view.

The article defines the aims that scientific methodological service should follow to prepare the teachers of geography for their professional activity in conditions of specialized school. The article gives a system of scientific methodological providing of specialized studying in high school, definite programmes of further development for the teachers of geography; gives conclusions and defines perspective pedagogical experience in organization of specialized teaching of geography, producing of creative groups of teachers of geography which research problems of common and specialized studying.

Key words: specialized school, specialized studying, professional competence of teacher, specialized geographical education, preparation of teachers of geography.

УДК 378.046.4

Шевченко О.А.*

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Успішне вирішення проблем психолого-педагогічного супроводу молодих учителів в умовах післядипломної освіти передбачає з'ясування особливостей їх професійної адаптації.

У статті здійснюється аналіз розуміння сутності феноменів адаптації та професійної адаптації у вітчизняній та зарубіжній науці; розглядаються особливості професійної адаптації молодого вчителя – структурні рівні, фази, механізми, критерії; окреслюються основні пріоритети удосконалення системи післядипломної педагогічної освіти щодо забезпечення успішної професійної адаптації педагога-початківця та його подальшого професійного розвитку.

* © Шевченко О.А.*

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, професійна адаптація молодого вчителя, ідентифікація, післядипломна педагогічна освіта, професійний розвиток.

Одним із головних завдань сучасної післядипломної педагогічної освіти є створення умов для успішного професійного розвитку фахівців, удосконалення їх фахової компетентності, професійної та особистісної самореалізації. Це передусім стосується молодих учителів, адже перші три роки професійної діяльності є найскладнішими та найвизначальнішими, бо саме вони зумовлюють траєкторію подальшого професіогенезу фахівця, ефективність його функціонування у просторі педагогічної діяльності. Відтак особливого значення набуває вирішення проблеми психолого-педагогічного супроводу вчителів-початківців в умовах післядипломної освіти, що передбачає з'ясування особливостей їх професійної адаптації.

Проблемі професійної адаптації педагогів присвячено праці С. Вершловського, Л. Мітіної, О. Мороза, В. Семиченко, О. Солодухової, Н. Чайкіної та ін., проте вона до цього часу залишається однією з найбільш дискусійних і невирішених, що спричинено низкою проблем теоретичного та практичного рівнів – складністю, системністю самого феномену адаптації, невизначеністю місця професійної адаптації педагога в процесі його професіогенезу; недосконалістю, недостатньою диференційованістю як курсової підготовки фахівців, так і міжкурсного періоду їх післядипломної освіти.

Отже, метою статті є визначення особливостей професійної адаптації вчителів-початківців як підґрунтя для побудови технології їх супроводу в системі післядипломної освіти. Для досягнення поставленої мети висунуто такі завдання: здійснити аналіз розуміння сутності феноменів адаптації та професійної адаптації в сучасній науці; схарактеризувати особливості професійної адаптації молодого вчителя.

Здійснений нами аналіз праць зарубіжних (Г. Сельє, Ж. Піаже та ін.) та вітчизняних учених (Г. Бал, А. Налчаджян, В. Петровський, В. Сластьонін, А. Фурман та ін.) щодо розуміння сутності феномену адаптації дає змогу стверджувати таке.

1. Процес адаптації завжди передбачає взаємодію двох систем; ця взаємодія відбувається в особливих умовах – умовах дисбалансу, невідповідності; основною метою цієї взаємодії є певна координація між системами, рівень і характер якої може варіюватися; досягнення мети передбачає певні зміни в системах, що взаємодіють.

2. Адаптація особистості є всебічним, всепоглинаним, безупинним процесом; вона охоплює всі сфери життя людини – від внутрішньо психічного до зовнішньо соціального. Процес адаптації особистості є безупинним процесом, що триває все життя, проте набуває проблемності в кризові періоди, пов'язані з докорінними змінами в соціальній ситуації розвитку особистості.

3. Адаптація особистості як особливий феномен має широке тлумачення і розглядається як процес: 1) пристосування індивіда до природного середовища (вирішальні завдання збереження тілесної цілісності, виживання, нормальне функціонування тощо); 2) пристосування до соціального середовища у вигляді виконання запропонованих з боку суспільства вимог, очікувань, норм, дотримання яких гарантує повноцінність суб'єкта як члена суспільства; 3) самоприспосовування: саморегуляція, підпорядкування вищих інтересів нижчим тощо. Це призводить до підпорядкування середовища первинним інтересам суб'єкта, а також до самоперетворення суб'єкта – зміни лінії його поведінки, корекції поглядів і переконань, переоцінки цінностей та перебудови власної самооцінки, прагнення до самовдосконалення.

4. Результатом процесу адаптації особистості є адаптованість як стан фізичної, психологічної та соціальної рівноваги суб'єкта з навколишнім середовищем, за якого не

існує переживання індивідом конфлікту та за якого він здатний до продуктивної діяльності, здатний реалізувати власний потенціал та успішно відповісти на соціальні очікування відповідно до віку і статі.

5. Адаптація особистості характеризується видовим ознаками. Залежно від локалізації змін, що відбулися в результаті процесу адаптації, виокремлюється внутрішня (зміни в установках, почуттях, емоціях і мотивації особистості) і зовнішня адаптація (зміни, що спостерігаються в поведінці особистості, а також зміни в її соціальному статусі, ролі). Залежно від рівня, на якому відбуваються адаптаційні процеси, можна виділити: фізіологічну (зміни торкаються організму людини), психічну (характеризується змінами психічної організації), психологічну або особистісну (переструктуризація Я особистості, зміни характеру, самооцінки, самоставлення тощо) та соціальну адаптацію (соціальний розвиток, оволодіння соціальними ролями, нормами і цінностями, культурою). Відповідно до терміну перебування особистості в новому для неї просторі виокремлюється первинна (початкове входження в нові умови) та вторинна адаптація (наступні періоди змін особистості). Залежно від сфери життєдіяльності людини, в якій відбуваються адаптаційні процеси, доцільно виокремити особистісну та професійну адаптацію.

Професійна адаптація фахівця в зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі розглядається як: процес і результат освоєння людиною професії, її пристосування до професійного середовища, вимог, норм, цінностей діяльності (Д. Ольшанський); оволодіння всією сукупністю професійних знань, умінь, навичок та професійних якостей (С. Вершловський); процес взаємодії особистості та соціального середовища з метою досягнення таких відносин між ними, які більшою мірою забезпечують ефективність професійної діяльності (Н. Чайкіна).

Отже, під професійною адаптацією особистості ми розуміємо: складний процес активної взаємодії фахівця та професійного середовища, під час якого формуються професійні знання, уміння, навички, професійні якості особистості, необхідні для її подальшого професійного розвитку; процес урегулювання та гармонізації взаємодії суб'єкта діяльності і професійного середовища шляхом подолання неузгодженості, невідповідності між ними.

Незважаючи на те, що професійна адаптація є безупинним процесом, що триває усе професійне життя людини, найбільшого екстенсиву, значущості, складності вона набуває на етапі входження фахівця до умов реальної професійної діяльності, тобто в перші її роки (С. Вершловський, Е. Зеєр, Є. Климов, Н. Кузьміна, О. Маркова, Л. Мітіна). Відтак етап професійної адаптації в нашій роботі відноситься до перших трьох років реальної професійної діяльності вчителя, що визначено і на нормативному рівні – у Кодексі законів про працю, Наказі Міністерства освіти України № 79 від 23.04.94 р. «Про затвердження Положення про сприяння в працевлаштуванні випускників державних вищих навчальних і професійних навчально-виховних закладів України».

Особливості професійної адаптації учителя-початківця розглянуто у працях таких відомих учених як Н. Кузьміна, О. Маркова, Л. Мітіна, О. Мороз, В. Семиченко, О. Солодухова та ін.

Так, професійна адаптація молодого педагога, на думку О. Солодухової, – це складний динамічний процес повного освоєння професії та оволодіння педагогічною майстерністю на основі сукупності раніше здобутих знань, умінь і навичок, що постійно поповнюються та в результаті чого відбувається активна взаємна видозміна як педагога, так і педагогічного колективу з метою ефективного професійного функціонування [10]. Авторка наголошує на тому, що не можна погоджуватися з науковцями, які вбачають основу професійної адаптації педагога в наслідуванні, за допомогою якого молодий

спеціаліст виробляє необхідні для його діяльності стандарти, стереотипи сприйняття, мислення й поведінки. Професійна адаптація педагога, і це є дуже важливим для нас, є активним, творчим процесом, під час якого особистість не лише освоює нові для себе види діяльності, а й зумовлює їх зміни.

Грунтуючись на основних видах професійної педагогічної діяльності, О. Мороз виділяє такі змістовні складові професійної адаптації педагога: 1) дидактичну адаптацію; 2) адаптацію до виховної діяльності; 3) психофізіологічну адаптацію. Крім того, на думку автора, професійна адаптація педагога тісно пов'язана з соціально-психологічною та соціальною адаптацією, оскільки педагог повинен адаптуватися не лише до виконання своєї професійної ролі вчителя-вихователя, а й до педагогічного колективу і далі – до ширшого соціального оточення, без освоєння якого він не зможе продуктивно виконувати свою педагогічну діяльність [4, с. 180].

Перебіг професійних адаптаційних процесів педагогів багато учених (Е. Зеєр, Р. Шакуров та ін.) розподіляють на декілька етапів: 1) переадаптація (або початкова адаптація), що відбувається ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Це підготовчий період, протягом якого майбутній педагог здобуває необхідні для подальшої професійної діяльності спеціальні знання, уміння, навички і професійні якості; 2) емоційна адаптація (прийнятна, або стадія інадаптації), що відбувається під час переходу молодого фахівця зі студентської лави до освітнього закладу і знаменується виникненням суперечностей між уявленнями особистості про майбутню професійну діяльність і дійсністю, що супроводжується різними, як правило, гострими емоційними реакціями (зокрема і негативними). Період емоційної адаптації починається з моменту прибуття молодого фахівця до місця роботи і триває від декількох місяців до року; 3) функціональна адаптація (власне професійна педагогічна адаптація або висока адаптація, стадія постадаптації) полягає в активному оволодінні особистістю професійними знаннями й уміннями. У процесі професійної адаптації, як правило, особистість вирішує дві основні проблеми: визначається зміст труднощів, яких зазнає молодий педагог, і створюються умови для правильного вибору способів і засобів професійної діяльності [6].

Увесь період безпосередньої професійної адаптації педагога, на думку М. Свиридова, можна умовно поділити на такі етапи: 1) початковий період адаптації, який охоплює, як правило, професійну підготовку та перший рік роботи педагога; 2) етап середньої адаптованості – від 2 до 3 років праці; 3) більше трьох років роботи – етап високої адаптованості і, разом з тим, подальшого поглиблення адаптаційних процесів, який характеризується в професійно-трудовій діяльності повним оволодінням професією, високим рівнем кваліфікації, творчим виконанням професійної ролі й участю в раціоналізації праці; у сфері суспільної діяльності – змістовною суспільною творчою активністю; у сфері міжособистісних відносин – високим соціометричним статусом працівника [8, с. 50].

Виходячи із загальної логіки перебігу адаптаційних процесів та їх результатів, що описані у фізіології та психології (В. Петровський, Ж. Піаже, Г. Сельє, А. Фурман та ін.), ми визначаємо такі три фази професійної адаптації педагога:

1) фаза професійної дезадаптації, що характеризується гострою реакцією всіх підсистем особистості на нові вимоги й умови професійної діяльності. Це виявляється в почутті внутрішнього дискомфорту, нестабільності перебігу всіх психічних процесів, нестабільності емоційних станів, що переважно характеризуються реакціями фрустрації, паніки, депресії тощо. На цій фазі професійної адаптації можливості, очікування молодого педагога не збігаються з реаліями педагогічної діяльності: гостро постає суперечність між її вимогами та професійною, психолого-педагогічною підготовленістю. Молодий фахівець, як правило, відчуває самотність, невпевненість,

розгубленість. Незважаючи на те, що тривалість цієї фази залежить від рівня готовності педагога до професійної діяльності (ціннісно-мотиваційної, змістовно-операційної та рефлексивної), його адаптаційного потенціалу, а також від особливостей професійного середовища (готовності прийняти молодого фахівця), умовно можна визначити межі фази професійної дезадаптації - від перших трьох до шести місяців праці. Саме в цей період є значна ймовірність того, що педагог обере тактику «втечі» – пошуку іншого середовища (як освітнього закладу, так і діяльності), яке буде більш комфортним для нього;

2) фаза професійної неадаптації характеризується поступовим зниженням психологічного напруження. Хоча емоційні стани молодого педагога є нестабільними, а ставлення до професійної діяльності та стосунки з учнями, їх батьками й колегами – амбівалентними, гострі суперечності між професійними можливостями, професійною підготовкою та вимогами професійної діяльності поступово зникають завдяки реалізації адаптивних стратегій. Тривалість цієї фази професійної адаптації – від шести місяців до одного року. І хоча протягом неї можуть виявлятися негативні емоційні стани, поведінкові реакції, зниження мотивації професійної діяльності тощо, саме неадаптивність, на думку В. Петровського, є стимулом для професійного та особистісного зростання, пошуку нетрадиційних, творчих підходів у діяльності, найвищої професійної, пізнавальної, науково-дослідної активності особистості [5];

3) фаза власне професійної адаптації характеризується досягненням внутрішньої гармонії між Я-особистісним та Я-професійним педагога, між вимогами й умовами педагогічної діяльності в освітньому закладі та його власними можливостями.

Основним механізмом професійної адаптації вчителя визначається ідентифікація як отождолення себе, свого професійного Я з особливостями, вимогами, нормами професійного середовища (професійної педагогічної діяльності, освітнього закладу, педагогічного колективу), що виявляється на трьох рівнях – складових – відповідно до структурної природи психічних функцій (пізнавальна, афективна і дієва):

– когнітивному – містить психічні процеси, пов'язані з пізнанням людьми один одного з метою досягнення ними узгодженості в спільній професійній діяльності та спілкуванні;

– емоційному – містить емоційні стани і моральні почуття, а також ставлення вчителя до професійного середовища;

– поведінковому – здійснює зв'язок внутрішніх, психологічних механізмів із професійною діяльністю і виявляється в конкретних поведінкових реакціях педагога, пов'язаних з пізнанням особливостей професійного середовища і власної Я-концепції, а також з їх емоційним відображенням.

Вимір професійної адаптованості молодого вчителя як результату перебігу його змін на всіх рівнях функціонування здійснюється за такими критеріями, як самопочуття, активність – на фізіологічному рівні; стабільність психічної діяльності, домінуючий позитивний настрій – на психічному; позитивне ставлення до свого Я-професійного, задоволеність від своєї діяльності, професії – на психологічному, суб'єктному; задоволеність від спілкування з колегами, учнями, володіння атрибутами професійної культури – на соціальному. Інтегральним критерієм професійної адаптованості молодого вчителя, на нашу думку, є усвідомленість ним вимог професійного середовища тих змін, що відбуваються на всіх рівнях його організації.

Таким чином, професійна адаптація педагога – це процес, якому притаманні два види структур: змістовна і динамічна. Остання складається з послідовних часових інтервалів, які відзначені досягненням певного рівня адаптації, заснованого на прояві об'єктивних характеристик – глибини й інтенсивності, в поєднанні з суб'єктивними

показниками – задоволеністю фахівця власною професійною діяльністю та власним професійним Я.

Підсумовуючи усе вищезазначене, необхідно підкреслити, що такі особливості професійної адаптації молодого вчителя, як багаторівневність і всебічність (від фізіологічного до соціального рівнів), процесуальність, багатофакторність, критеріальність та ін., мають стати основою його психолого-педагогічного супроводу у просторі післядипломної освіти та спричинити значні зміни як у змісті, так і формах і методах курсової та міжкурсової підготовки. Це визначає такі перспективні напрями психолого-педагогічних досліджень, як визначення критеріїв і показників професійної адаптованості педагогів; розробка управлінських рішень щодо забезпечення успішного професіогенезу педагогів-початківців у закладах освіти; створення та впровадження технології цілісного науково-методичного супроводу професійного розвитку молодого вчителя в умовах післядипломної освіти тощо.

Література:

1. Вершловский С. Г. Психолого-педагогические проблемы деятельности молодого учителя / С. Г. Вершловский. – Л. : Знание, 1983. – 32 с.
2. Коржова Е. Ю. Психология адаптации педагогов к профессиональной деятельности / Е. Ю. Коржова. – СПб. : Балт. пед. академия, 1996. – 159 с.
3. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Л. М. Митина. – М. : Просвещение, 1994. – 98 с.
4. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация молодого учителя / А. Г. Мороз. – К. : НПУ им. М. П. Драгоманова, 1998. – 326 с.
5. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / В. А. Петровский. – М. : ТОО «Горбунок», 1992. – 224 с.
6. Проблемы адаптации учителя к профессиональной деятельности: сб. ст. / Н. Н. Никитиной. – Ульяновск : ИПКПРО, 1998. – 68 с.
7. Профессиональная деятельность молодого учителя: социально-психологический аспект / под ред. С. Г. Вершловского, Л. Н. Лесохиной. – М. : Педагогика, 1982. – 144 с.
8. Свиридов Н. А. Социальная адаптация личности в трудовом коллективе / Н. А. Свиридов // Социологические исследования. – 1980. – № 3. – С. 44-52.
9. Семиченко В. А. Психология педагогической деятельности: [навчальний посібник] / В. А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
10. Солодухова О. Г. Становления личности учителя у процесі професійної адаптації / О. Г. Солодухова. – Донецьк : Лебідь, 1996. – 175 с.

Шевченко О. А.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ МОЛОДОГО УЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Успешное решение проблем психолого-педагогического сопровождения молодых учителей в условиях последипломного образования предусматривает рассмотрение особенностей их профессиональной адаптации.

В статье осуществляется анализ понимания современной наукой сущности таких феноменов как адаптация и профессиональная адаптация; рассматриваются особенности профессиональной адаптации молодого учителя – структурные уровни, фазы, механизмы, критерии; очерчиваются основные приоритеты усовершенствования системы последипломного педагогического образования в аспекте обеспечения успешной профессиональной адаптации молодого педагога.

Ключевые слова: адаптация, профессиональная адаптация, профессиональная адаптация молодого учителя, идентификация, последипломное педагогическое образование, профессиональное развитие.

Shevchenko O.A.

PROFESSIONAL ADAPTATION OF A YOUNG TEACHER: THEORY RESEARCH

One of the main tasks of modern in-service teachers training is to create conditions for successful professional development, to improve their professional competence, professional and personal fulfillment.

Therefore, special importance becomes the problem of psycho-pedagogical support of young teachers in postgraduate education, which provides to clarify the features of their professional adaptation.

The article analyzes the understanding of the phenomena of adaptation and professional adaptation in modern science, the features of professional adaptation of a young teacher - the structural level, phases, mechanisms, criteria and outlines the key priorities for improving in-service teachers education to ensure successful professional adaptation of teachers-beginners.

The author means professional adaptation as the complicated process of active interaction between specialist and professional environment in which professional knowledge, skills and professional qualities of a personality necessary for further professional development are forming. It is also the process of settlement and harmonization of interaction between subject and its professional environment by overcoming inconsistencies, discrepancies between them.

The author emphasizes that the features of professional adaptation of young teachers must become the basis for their psychological and pedagogical support in the conditions of in-service teachers training and cause changes in the content, forms and methods of the support.

Key words: adaptation, professional adaptation, professional adaptation of a young teacher, identification, in-service teachers training, professional development.

Рецензент: Жорова І.Я.